

13 травня 2019 року в Київському національному університеті ім. Тараса Шевченка на базі кафедри теоретичної і практичної філософії та кафедри історії філософії за підтримки видавництва «Темпора» відбувся черговий семінар Лабораторії наукового перекладу, присвячений обговоренню українського перекладу твору Секста Емпірика «Піронові підвалини». Переклад представила перекладачка Леся Звонська, експертами були Олексій Панич і Світлана Гриценко. Модерував семінар Вахтанг Кебуладзе.

ПРИНЦИПИ ПЕРЕКЛАДУ ТВОРУ СЕКСТА ЕМПІРИКА «ПІРОНОВІ ПІДВАЛИНИ»

Леся Звонська: Твір Секста Емпірика «Піронові підвалини» написаний в елліністичну добу за кращими традиціями античної грецької філософії і риторики, а тому не зважаючи на уміння систематизувати матеріал, чіткий алгоритм міркувань і вправну логіку викладу, текст синтаксично непростий, лексикон автора має багатий словотвірний потенціал та певну лабільність термінологічної системи, змінюваність ужитку і значення слів навіть в межах одного твору, що створює певні складнощі при перекладі.

Концептуальні засади нашої перекладацької роботи сформульовані тезово та ілюструються прикладами. Напрямами ідеями перекладу вважаємо такі:

— максимально уніфікувати терміни та ключові поняття твору й додати до перекладу грецько-український та українсько-грецький тезаурус;

— максимально українізувати переклад та уникати:

■ грецизмів, навіть цілком зрозумілих, коли є можливість замінити їх питомо українськими словами:

Наприклад, фразу τὸν θεωρημάτων τὸ σύστημα ми перекладаємо «сукупність правил», а не «система теорем» тощо;

■ латинізмів:

Іменник ἀποτέλεσμα означає «завершення» (від τέλος «кінець», «завершення»), «результат», «наслідок»; уникаючи латинізма «результат», ми вживаємо в перекладі «наслідок» (у зв'язці «причина» / «наслідок»);

© В. КЕБУЛАДЗЕ,
С. ГРИЦЕНКО,
Л. ЗВОНСЬКА,
О. ПАНИЧ,
2019

■ кальок з російської мови:

Іменник *ἀταραξία* (має заперечний префікс *ἀ-* «не») вказує на відсутність *ταραχή* «хвилювання», «збурення», «замішання», «сум'яття»; похідний від дієслова *ταράττω* «змішувати», «хвилювати», «тривожити», «потрясати», «хвилювати». Російський переклад подає «невозмутимость», український відповідник-калька «незворушність», який тлумачиться як непорушність, нерухомість, непохитність (Новий тлумачний словник української мови (НТС), т. 2, с. 339), що є далеким від значення грецького слова. В деяких контекстах *ταραχή* доречніше перекласти як «хвилювання», а не як «збурення», як ми послідовно перекладаємо однорідні слова лексичного поля «збурення»;

— грецькі етимологічно-споріднені слова намагатися перекладати в межах їхнього лексико-семантичного поля:

Іменник *ἐπιτομή* «зупинка», «затримка»; у філософській термінології стоїків — «утримання від суджень». Відповідно, дієслово *ἐπέχω* («мати», «тримати», «стримувати», «утримуватися», «зупинятися») перекладаємо «утримуватися [від суджень]», дієслівний прикметник *ἐφεκτικός* — «утримувальний».

Слова з коренем *φα(τ)ν-* (від *φαίνω* «являти(ся)», «показувати(ся)», «виявляти(ся)»; медіальні форми — «виявлятися (з очевидністю)», «бути очевидним», «здаватися») ми намагаємося відтворити словоформами з відповідним коренем «яв-». Субстантивованій дієприкметник медіального та пасивного станів *τὸ φαίνόμενον* традиційно перекладається як «явище». НТС пояснює: «явище — зовнішній вияв сутності предметів, процесів; безпосереднє відбиття речі в почуттєвому сприйнятті» (т. 3, с. 352). Ми пропонуємо також відтворювати дієприкметниковою формою «явлене», але користуємося поняттями «явище» та «явне», «явлене» у значенні «наочне», «видиме», «не приховане» як тотожними за смыслом. Проте в певних усталених зворотах як грецьких, так і українських доводиться відступити, позаяк дотримання буквализму при перекладі спотворить смысл: напр., *φαίνεσθαι αὐτῷ* «здаватися йому»; неособові форми від дієслова *φαίνω* з дативом перекладаються як «здаватися»: *ὡς ἐμοὶ φαίνεται* «як мені здається»; в аналогічних зворотах безособову форму *φαίνεται* з давальним відмінком перекладаємо відповідним українським зворотом «комусь здається» (переклад «мені являється/виявляється/з'являється» звучав би щонайменше дивно, не кажучи вже про перекручення смислу).

Прикметник *ἄπλορος* (заперечний префікс *ἀ-* «не» та *πλορος* «переправа», «шлях», «міст», «канал», «пора», «вихід», «засіб») — «непрохідний», «важко прохідний», «нездоланний», «недоступний» та іменник «непрохідність», «нестача», «безвихідь», «утруднення» позначають специфічну трудність — глухий кут, безвихідь, неможливість продовжувати шлях, тому ми їх перекладаємо, відповідно, як «безвихідний» і «безвихідь». А ось з дієслівним прикметником *ἀπορητικός* «сповнений сумнівів», який походить від дієслова *ἀπορέω* «потребувати», «бути в утрудненні», «сумніватися», впоратися складніше;

— при неможливості перекладу однокореневим словом підбирати український аналог із збереженням внутрішньої форми або зазначати в примітках неперекладність:

Іменник *ἀκαταλήψια* складається із заперечного префікса *ἀ-* «не» та іменника *κατάληψις* «схоплення», «оволодіння», «осягнення», похідний від дієслова *καταλαμβάνω* «схоплювати», «хапати», «вхоплювати», «охоплювати», «ловити», «вловлювати», «сприймати», «досягати», «осягати», «втямлювати». Оскільки у Секста це поле етимологічно-споріднених лексем різних частин мови надзвичайно широке та має термінологічний вжиток, ми послідовно перекладаємо їх похідними від «осягати», як такого, що має близьку внутрішню форму і можливість словотворення у різних частинах мови — осягати, осягнути/осягти, (не)осягненність, (не)осягнений тощо. «Етимологічний словник» М. Фасмера подає: «сягати — досягати, хапати, від праслов. **segti*» (т. III, с. 825). «Новий

тлумачний словник української мови» пояснює: «осягати — охоплювати, обіймати з усіх боків; бачити з усіх боків» (т. 2, с. 500).

Прикметник *διάφωνος* «неузгоджений», «незгідний», однокореневий з іменником *διαφωνία* «різноголосиця» та дієсловом *διαφωνέω* «є різноголосиця», не вдається перекласти аналогічно та зі збереженням внутрішньої форми, тому пропонуємо близький за смыслом переклад «розбіжний».

Дієслово *προκρίνω* (префікс *προ-* «попереду» та дієслово *κρίνω* «судити») — «наперед вирішувати», «вибирати», «надавати перевагу» неможливо відтворити з коренем «суд-» (див. наступну тезу), тому за смыслом перекладаємо «надавати перевагу»;

— заради збереження стилю твору та термінологічної однозначності іноді дозволяємо форми-неологізми:

Слова з коренем *κρίν-* (*κρίνω*, *ἐπικρίνω*) послідовно перекладаємо «судити», «розсудити», зберігаючи внутрішню форму «судити — розглядати якусь справу, скласти думку про щось, оцінювати щось, робити висновок, виносити рішення» (НТС, т. 3, с. 473), тому для відтворення лексичної семантики заперечний дієслівний прикметник *ἀνεπίκριτος* перекладаємо діеприкметником «нерозсудимий»;

— проблемою є розлога синонімія грецького тексту; іноді синонімічний ряд сягає 7 слів, як-от на позначення поєднання, сполучення, зв'язку; на щастя, українська мова має достатній синонімічний діапазон:

Субстантивований діеприкметник перфекта пасивного стану *τὸ συνημμένον* від дієслова *συνάπτω* «зв'язувати», «сполучати», «прилягати», «стикатися» перекладаємо як «зв'язок».

Іменник *σύνπλοκή*, що має внутрішню форму «сплетіння» та похідні значення «з'єднання», «поєднання», «сполучення», «союз»; перекладаємо як «поєднання».

Іменник *συνάρτησις* «[злагоджена] з'єднання» позначає узгоджений зв'язок; перекладаємо як «з'єднання».

Діеприкметник перфекта пасивного *ἐπεξευγμένος*, утворений від дієслова *ἐπιεύνωμι* «запрягати», «зв'язувати», «поєднувати», «сполучати», перекладаємо як «сполучення».

Іменник *συνέλευσις* (від дієслова *συν* «сходиться разом») перекладаємо як «об'єднання».

Іменник *συναθροισμός* «збирання», «нагромадження», «сполучення» перекладаємо як «зв'язок».

Дієслово *συνενόω* (*συν-* «разом» та *έν* «один») «поєднувати разом», «робити одним» також має внутрішню форму на позначення творення єдності;

— певні складнощі створює хитання поміж лексемами у самого Секста Емпірика:

Іменник *πίστωσις*, який перекладається переважно як «віра», «довіра», може позначати «доказ», «підтвердження». Аналогічно — з іменником з тими же значеннями *πίστις*, які залежно від контексту перекладаємо усіма чотирма українськими словами.

Навмисн Секст уживає іменники *ἐπιμίξια* та *ἐπιμίγη* «змішання», «перемішування», «мішанина», «зв'язок».

Іменник *ἐνάργεια* (від прикметника *ἀργός* «блискучий», «сяючий», «ясний», «видимий», «очевидний») залежно від контексту ми перекладаємо як «видимість», «очевидність», «чіткість», «наочність».

Іменники *μάθησις* «вивчення» від *μανθάνω* «вивчати», вчитися як процес отримання знань (*μαθητής* «учень»), а *διδασκαλία* «навчання», *διδάσκω* «навчати» на позначення передання знань (*διδάσκαλος* «учитель») Секст вживає досить невпорядковано; пор. *μάθησεως τρόπος* «спосіб вивчення» і *ὁ τρόπος τῆς διδασκαλίας* «спосіб навчання» з тим же смыслом;

— іноді навпаки, одне слово вживається із синонімічними значеннями, і за контекстом неможливо його перекласти однією лексемою:

Прикметник ἀδιάφορος «нерозрізняваний», «який не має різниці» залежно від контексту перекладається також як «обопільний», «невизначений», «байдужий», оскільки перекладаючи «нерозрізняваний» деінде логічно додати стосовно чого — [щодо добра і зла], що вноситиме в переклад багато зайвих слів;

— іноді синонімічний діапазон грецького слова не містить підхожого слова і доводиться вживати інший український відповідник:

Прикметник μοῦθρος перекладається як «поганий», «негожий», «зіпсований», «порочний»; з-поміж перелічених значень важко вибрати підхожий епітет до слова «вчення»; ми зупинилися на перекладі «помилковий»;

— складними для перекладу є численні дієслівні прикметники на позначення можливості та повинності в пасиві:

Дієслівний прикметник αἰρετός від дієслова αἰρέω «вибирати», «обирати», що означає «той, якого варто обрати», «який заслуговує на вибір», перекладаємо як «бажаний», і тому, відповідно, τὸ αἰρεῖσθαι — як «бажання».

Дієслівний прикметник λεκτόν (від дієслова λέγω «говорити») означає «те, що може бути вираженим словом», тобто виражене словом значення якогось поняття чи найменування, чи мисленевого/умоглядного враження від зовнішнього предмета, яке воно називає;

— намагатися мінімально вводити слова в текст, а в разі такої необхідності обов'язково ставити їх у квадратні дужки (оскільки грецька мова полюбить субстантивізацію, то вжитий в грецькому тексті артикль без повтору слова є промовистим, а при перекладі іноді доводиться уточнювати це слово);

— на окрему увагу заслуговує прислівник ἀδοξάστως;

Дієслово δοκέω послідовно перекладаємо як «гадати», іноді (де контекст зміщує конотації) — як «вважати»; безособову форму δοκέῖ з давальним відмінком — як «здається комусь». Прислівник ἀδοξάστως (заперечний префікс ἀ- та δόξα «гадка», «(загальноприйнята) думка», лат. opinio, рос. «(общественное) мнение») важко перекласти однослівно; контекстуально перекладаємо: «без гадок», «не гадаючи», «не складаючи гадок».

Попри всі перелічені складнощі, українська мова має вповні достатній лексичний, граматичний, стилістичний арсенал для створення адекватного перекладу; достатньо сказати, що неперекладеним залишається лише слово епагога, або індукція.

Олексій Панич: Запропонований для розгляду на семінарі переклад деяких фрагментів першої книги «Піронічних підвалин» справляє неоднозначне враження. Певна річ, перекладачка чудово розуміється на грецькій мові. Але, можливо, головний урок цього пробного перекладу полягає саме в тому, що навіть блискучого знання мови оригіналу ще недостатньо, щоб успішно перекладати іншомовні філософські тексти. До цього треба додати ще (1) розуміння специфіки того, як працює з мовою саме філософ (на відміну від, наприклад, літератора); (2) знання термінології оригіналу та її передісторії в мові оригіналу; (3) знання української філософської термінології та її передісторії, а також розуміння того, які філософські конотації (доречні або недоречні) матимуть ті чи інші слова, вжиті в українському перекладі.

Зокрема, перекладаючи твори Секста Емпірика, слід враховувати, що він працює з грецькою філософською термінологією, яка на момент написання його творів була в активному вжитку вже не менш як 500 років (якщо рахувати від раннього стоїцизму, тобто від моменту переходу античної епістемології від доби «класики» — насамперед Платона і Аристотеля — до доби еллінізму). Для адекватного відтворення цієї термінології в українському перекладі потрібно знати, які саме слова грецького тексту насамперед несуть термінологічне навантаження; мало того, слід ще відчувати, де і наскільки філософськи значущою є та чи інша обрана в оригіналі граматична форма.

Наведу низку прикладів (ЛЗ — переклад, запропонований до розгляду на семінарі; ОП — мій альтернативний переклад):

Τοῖς ζητοῦσι τι πρᾶγμα ἢ εὐρεσιν ἐλακολουθεῖν εἰκός ἢ ἄρνησιν εὐρέσεως καὶ ἀκατάληψίας ὁμολογίαν ἢ ἐπιμονὴν ζητήσεως.

ЛЗ: Для того, хто досліджує якусь річ, є звичним або займатися її дослідженням, або заперечувати її розкриття і погодитися з її непізнаваністю, або продовжувати пошук.

ОП: Ті, хто шукає якусь річ, ймовірно, йдуть або до її знаходження, або до заперечення її знаходження і погодження щодо її несхоплюваності, або до продовження пошуку.

(З граматичним перетворенням, яке полегшує читання: «Ті, хто шукає якусь річ, ймовірно, або йдуть до того, щоб знайти її, або доходять заперечення, що її можна знайти, і погоджуються, що схопити її неможливо, або продовжують пошук».)

Коментар:

1. Множину (Τοῖς ζητοῦσι) не можна перекладати однією, бо в старогрецькій філософії пошук істини — справа колективна, а не індивідуальна. Це момент світоглядний, принциповий. Однина «модернізує» думку Секста, подаючи її так, ніби він писав вже після Августина і Боеція (якщо не після Монтеня і Декарта).

2. Дієслово ζητέω тут не можна перекладати як «досліджує», бо Сексту тут йдеться не про дослідження, а про значно простішу і загальнішу тезу: шукаючи, ми або знаходимо, або припиняємо пошук і кажемо «це неможливо вловити», або ще продовжуємо шукати. Це стосується не лише «дослідження»! Секст посилається на звичайний побутовий досвід своєї аудиторії, який можна застосувати зокрема й до царини філософських пошуків.

3. Грецьке εἰκός тут не означає нічого схожого на «звичку» (а це, в контексті епістемології емпіризму, досить філософськи навантажений термін!), а просто вводить низку припущень: якщо А, то *може бути* Б, В або Г.

4. Грецьке ἀκατάληπτος — термін з давньою передісторією; тут якраз потрібно згадати про епістемологію ранніх стоїків, які вже не виходили ні з наявності в душі вроджених знань (як Платон), ні з принципової конгруентності устрою світу, мислення та мовлення (як Аристотель), і тому мали знайти суто емпіричний критерій достовірності пізнання людиною довколишнього світу. Як відомо, єдиним таким критерієм для них стало «каталептичне» чуттєве враження, на яке здатний лише мудрець — тобто враження, яким мудра людина «схоплює» (гр. καταλαμβάνω) річ саме такою, якою вона є. Полемізуючи зі своїми конкурентами-стоїками, «академіки» натомість почали обстоювати тезу про принципову «несхоплюваність» речей, якими вони є, для будь-якого чуттєвого сприйняття будь-якою людиною в будь-якій ситуації. Тому ἀκατάληπτος тут — не «непізнаваність», а саме «несхоплюваність». Навіть «неосяжність» було б не зовсім точним перекладом, тому що «осягнути» — це не «охопити», а радше «дотягнутися» (пор. базові значення дієслова «сягати»: «доторкатись», «доходити», «діставатися»).

5. На додачу, в запропонованому перекладі вийшов ненавмисний парадокс: «Для того, хто досліджує якусь річ, є звичним або займатися її дослідженням, або...» — з чого

впливає, що для «того, хто досліджує» може і не бути «звичним» «займатися дослідженням» (?). Годі й казати, що нічого подібного Секст не мав на увазі.

Διόπερ ἴσως καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν ζητούμενων οἱ μὲν εὐρηκέναι τὸ ἀληθὲς ἔφασαν, οἱ δ' ἄπεφάναντο μὴ δυνατὸν εἶναι τοῦτο καταληφθῆναι, οἱ δὲ ἔτι ζητοῦσιν.

ЛЗ: Тому так само і щодо речей, які досліджує/пошукує філософія, одні казали, що віднайшли істину, інші заявляли, що її неможливо збагнути, а треті, що ще шукають.

ОП: Тому так само і щодо речей, які шукає/досліджує філософія, одні казали, що знайшли істину, інші заявляли, що її неможливо схопити, а треті, що ще шукають.

Коментар:

1. Якщо «пошукує» вводиться як термін, який має інше філософське навантаження, ніж «шукає», то у чому його особливе значення? Якщо це просто бажання висловитися «красивіше», я б не радив з цим гратися, враховуючи, що конотація «пошуку» носить для Секста вельми принциповий характер.

2. Те саме стосується запропонованого «віднайшли» (з конотацією повторного знаходження, яка у цьому контексті є абсолютно зайвою!), замість стандартного «знайшли».

3. Про важливість точного відтворення похідних від грецького καταλαμβάνω саме похідними від українського «схоплювати» вже було сказано вище.

Περὶ τῶν λόγων τῆς σκέψεως.

ЛЗ: Про міркування (τῶν λόγων) скепсису

ОП: Про логоси (раціональні засади) (τῶν λόγων) скепсису

Коментар:

У деяких старогрецьких філософських текстах слово λόγος найкраще відтворювати українським «логос» — адже єдине альтернативне рішення, контекстуальний переклад, розбиває на різні лексеми те, що для античних філософів було різними аспектами одного засадничого і широко вживаного філософського поняття. Кажучи максимально стисло, для старогрецьких філософів λόγος — це водночас «слово», «вираз», «формулювання» та «раціональна засада» (не лише думки/вислову, а й самої речі). Тому у своєму перекладі «Метафізики» я скрізь відтворюю грецьке λόγος простою транслітерацією. Це саме рішення я рекомендував би і для перекладу Секста — попри те, що в нього слово λόγος має менше філософське навантаження, ніж в Аристотеля чи Платона. Хай там як, у цьому фрагменті «Піронічних підвалин» слово λόγος позначає не «міркування», а саме раціональні засади — у чому неважко переконатися з подальшого тексту.

Τῆς σκεπτικῆς οὖν φιλοσοφίας ὁ μὲν λέγεται καθόλου λόγος ὁ δὲ εἰδικός, καὶ καθόλου μὲν ἐν ᾧ τὸν χαρακτήρα τῆς σκέψεως ἐκτιθέμεθα, λέγοντες τίς ἔννοια αὐτῆς καὶ τίνες ἀρχαὶ καὶ τίνες λόγοι, τί τε κριτήριον καὶ τί τέλος...

ЛЗ: Про скептичну філософію можна говорити загально і конкретно. У загальному ми встановлюємо особливість скепсису, кажучи, яким є його спосіб міркування (ἔννοια), якими є основи (ἀρχαί) і якими є предмети міркувань (λόγοι), засіб міркувань/критерій (κριτήριον), мета (τέλος)...

ОП: Про скептичну філософію можна говорити загально і докладно. Загально ми встановлюємо характер скепсису, кажучи, яким є його спосіб міркування (ἔννοια), якими є начала (ἀρχαί) і якими є логоси (раціональні засади / формулювання) (λόγοι), критерій (κριτήριον), мета (τέλος)...

Коментар:

1. Слово «конкретно» в україномовному філософському тексті неминує конотує насамперед опозицію «абстрактне—конкретне», яка не має нічого спільного з міркуваннями Секста. Тому цього слова я б радив уникати.

2. Грецьке χᾱρᾱκτήρ найпростіше відтворювати українським «характер», яке тут цілком доречно за змістом.

3. Грецьке κριτήριον найпростіше відтворювати українським «критерій», яке тут цілком доречно за змістом.

4. Грецьке ἀρχή — це саме «начало», а не «основа». Різниця суттєва, бо основа — це «те, на чому щось стоїть» (на що воно «спирається»), а «начало» — це «те, звідки щось йде». Сексту в цьому контексті йдеться саме про останнє: вихідні позиції скепсису.

5. Ще один красномовний приклад, чому грецьке λόγος найдоречніше залишати в перекладі «логосом», надавши відповідні контекстуальні роз'яснення у примітці. Якщо відтворювати смисл аналітично, доведеться згадувати водночас про «раціональні засади» та «формулювання», тому що у цьому контексті доречні обидва ці базові значення грецького філософського терміна.

6. Що в цьому контексті λόγος точно не означає, так це якраз «предмети міркування» — так само, як в попередньому прикладі λόγος точно не означає «міркування».

Εἰ ἀναίρετὶ τὰ φαινόμενα

ЛЗ: Чи скептики заперечують явища/видимість

ОП: Чи скептики заперечують явлене

Коментар:

Тут важливо відтворити граматику: φαινόμενα — це, буквально, «явлені» (множина «середньо-пасивного» /middle-passive/ дієприкметника теперішнього часу від φαίνω — «являти, показувати, виявляти; світити, світитися; здаватися»). Звичайно, чимось із цього набору значень у перекладі доводиться жертвувати; але, з точки зору актуальних для Секста філософських конотацій, важливіше зберегти пасивність, пожертвавши множиною, ніж вчинити навпаки.

τὰ γὰρ κατὰ φαντασίαν παθητικὴν ἀβουλήτως ἡμᾶς ἄγοντα εἰς συγκατάθεσιν οὐκ ἀνατρέπομεν

ЛЗ: ми не відкидаємо того, що відчуваємо внаслідок уявлень і що мимовільно приводить нас до /їх/ визнання

ОП: ми не відкидаємо того, що відчуваємо внаслідок вражень і що мимовільно приводить нас до <їхнього> визнання

ВК: Грецьке φαντασία тут не можна перекладати як «уявлення», тому що в Секста це слово не має жодних конотацій активної, творчої роботи свідомості. Для нього φαντασία — це не те, що ми собі активно «у-явили», а те, що ми сприйняли як таке, що надійшло до наших чуток ззовні. Для відтворення цього принципового для Секста розуміння пасивності суб'єкта чуттєвих сприйнятів найкраще підходить українське «враження».

Ἵταν δὲ ζητῶμεν, εἰ τοιοῦτον ἔστι τὸ ὑποκειμένον ὁποῖον φαίνεται, τὸ μὲν ὅτι φαίνεται δίδομεν, ζητοῦμεν δ' οὐ περὶ τοῦ φαινομένου ἀλλὰ περὶ ἐκείνου ὃ λέγεται περὶ τοῦ φαινομένου· τοῦτο δὲ διαφέρει τοῦ ζητεῖν περὶ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου.

ЛЗ: Коли ж ми досліджуємо, чи предмет є таким, як здається, ми припускаємо, що він явище/видимість; а досліджуємо не саме явище, а те, що про нього говориться: саме це відрізняє дослідження про явище від самого явища.

ОП: Коли ж ми шукаємо, чи предмет (підмет?) є таким, як здається, ми припускаємо, що він являється; а досліджуємо не саме явлене, а те, що про нього говориться: це відрізняється від дослідження про саме явище.

Коментар:

1. Грецьке ὑποκειμένον найточніше було б перекладати як «підмет», оговоривши при цьому, що йдеться про «підмет» водночас у граматичному та онтологічному значенні. Принаймні саме таке перекладацьке рішення безальтернативно слід застосувати до «Метафізики» Аристотеля, враховуючи його вже згадане мною засадниче переконання щодо конгруентності устрою світу, мислення та мовлення. У Секста це не настільки принципово, бо він не поділяє таке світоглядне переконання; тому в цьому контексті припустимий і переклад «предмет», якщо це українське слово обрано як наскрізний, в усіх ситуаціях, відповідник грецького ὑποκειμένον.

2. У контексті філософських настанов Секста, безглуздо казати, що «предмет» — це «явище/видимість» (тобто, предмет є — ?! — явищем чи видимістю). Оскільки в оригіналі стоїть дієслово (φαίνεται), його без жодних мудрувань і слід перекладати дієсловом.

3. Зворот *τοῦτο δὲ διαφέρει τοῦ ζητεῖν περὶ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου* не можна прочитувати як «саме це відрізняє дослідження про явище від самого явища» бодай тому, що ця теза є філософськи безглуздою (відмінність «дослідження про явище» від «самого явища» є самоочевидною, не потребує пояснень і додаткових коментарів). До того ж, такий переклад не випливає з граматики оригіналу, яку перекладачка, на моє переконання, у цьому фрагменті розтлумачила помилково. Пор. у перекладі Брюллової-Шаскольської: «Ищем же мы не это явление, а то, что говорится о явлении, и это отличается от искания самого явления»; у перекладі Роберта Бюрі: «our doubt does not concern the appearance itself but the account given of that appearance, — and that is a different thing from questioning the appearance itself»; у перекладі Бенсона Мейтса: «we are not raising a question about the appearance but rather about what is said about the appearance; this is different from raising a question about the appearance itself»; у перекладі Джулії Аннас: «what we investigate is not what is apparent but what is said about what is apparent — and this is different from investigating what is apparent itself».

εἰ γὰρ τοιοῦτος ἀπατεῶν ἐστὶν ὁ λόγος ὥστε καὶ τὰ φαινόμενα μόνον οὐχὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ὑφαρπάζειν, πῶς οὐ χρὴ ὑφορᾶσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἀδήλοισι, ὥστε μὴ κατακολουθοῦντας αὐτῷ προπετεύεσθαι;

ЛЗ: Бо якщо слово є настільки оманливим, що майже приховує явища від наших очей, то як не мати до нього недовіри щодо непевних речей, щоб, (сліпо) йдучи за ним, не виявити необачності?

ОП: Бо якщо логос є настільки оманливим, що майже приховує від наших очей явлене, то як не мати до нього недовіри щодо неясних речей, щоб, йдучи за ним, не бути необачними?

Коментар:

1. «Неясна» і «непевна» річ — це принципово різні характеристики речі. Грецьке *ἄδηλος* буквально означає перше (заперечення *δηλος* — «ясний, явний, очевидний»), але жодним чином не означає друге. Один з численних прикладів, коли один лексичний «крок убік» веде до втрати принципово важливого філософського значення.

2. Вставка «сліпо», хай навіть у дужках, домислює за Секста те, чого він і близько не хотів сказати. Тут просто не треба фантазувати, і я навіть не буду нагадувати, наскільки світоглядно навантаженими в античній культурі можуть бути згадки про сліпоту (зокрема, з абсолютноно зайвими у цьому контексті конотаціями «сліпця-провидця»).

3. Зворот «виявити необачності» небажаний тим, що вставляє згадку про «явища/виявлення» там, де оригінал її не містить — при тому, що в контексті Секста будь-яка така згадка не є світоглядно і філософськи нейтральною. Простіше кажучи, це не ті слова, які у цьому контексті можна вживати «всує».

Ὅτι δὲ τοῖς φαινομένοις προσέχομεν, δῆλον ἀπὸ τῶν λεγομένων ἡμῖν περὶ τοῦ κριτηρίου τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς.

ЛЗ: Про те, що ми пристаємо до думки про /існування/ явищ /видимість, ясно із сказаного про засіб міркувань скептичного підходу.

ОП: Про те, що ми зосереджуємося на явленому, ясно із сказаного про критерій скептичного підходу.

Коментар:

1. В оригіналі ніхто не «пристає» ні до якої «думки».

2. «Думка про існування явищ», на яку хтось «пристає» — звучить як філософська абракадабра (покажіть мені філософа, який стверджує, що «явищ не існує»).

3. Грецьке *προσέχω* означає, крім «приставати (на щось)», також «звертатися» і «зосереджуватися». З урахуванням філософського контексту міркувань Секста, доречним є саме останнє значення.

4. Про те, що κριτήριον — це просто «критерій», а не «засіб міркувань», вже було сказано вище.

Κριτήριον δὲ λέγεται διχῶς, τό τε εἰς πίστιν ὑπάρξεως ἢ ἀνυπαρξίας λαμβανόμενον

ЛЗ: Визначень критерію, вважається, є два: те, що приймається для вірогідності існування чи не існування...

ОП: Визначень критерію, вважається, є два: те, що приймається на віру щодо існування чи не існування...

Коментар:

Слово «вірогідний» — «гідний віри» — є чужим світогляду Секста, оскільки він якраз принципово відмовляється вважати будь-що більш «гідним віри», ніж інше. Справді: явища не є для нього предметом віри, бо вони всі очевидні, а все, що стоїть «за» явищами, є однаково неочевидним, тож ми можемо «приймати» це «на віру», але не вважати «гідним віри». Один з прикладів, коли уживання українського слова («вірогідний») потягнуло за собою чужі оригіналу світоглядні конотації, вочевидь без наміру з боку перекладачки.

Κριτήριον τοῖνυν φαίμεν εἶναι τῆς σκεπτικῆς ἀγωγῆς τὸ φαινόμενον, δυνάμει τῆν φαντασίαν οὐτὼ καλοῦντες· ἐν πείσει γὰρ καὶ ἀβουλήτῳ πάθει κεκμηνη ἀζητήτος ἐστίν.

ЛЗ: Ми стверджуємо, що критерієм скептичного підходу є явище, так визначаючи поняття уявлень, які полягають в емоційних станах і мимовільних відчуттях і які не можуть бути предметом дослідження.

ОП: Ми стверджуємо, що критерієм скептичного підходу є явлене, називаючи так силу враження, яка полягає в <наших> станах і мимовільно зазананому <нами> і є нерозшукуваним (або: «таким, що його непотрібно шукати»).

Коментар:

1. «Називати» і «визначати» — це принципово різні дії. Сексту йдеться про перше (καλοῦντες — від κάλέω «звати, називати, іменувати»), але не про друге. Заміна дієслова тут не є філософськи нейтральною, а неточний підбір українського відповідника вносить в текст відсутні в оригіналі філософські конотації.

2. «Поняття уявлень» — філософськи некоректна фантазія, ні про що схоже з цим Сексту не йдеться. Перекладати вираз δυνάμει τῆν φαντασίαν слід максимально просто, не намагаючись розтлумачити те, що сказано в оригіналі «прямим текстом». Як очевидно впливає з продовження цього ж речення, «сила враження» (в однині!) — це ніщо інше, як спроможність чогось ззовні впливати на наші чуття (тобто, «завдавати» нам «враження»), яка дається взнаки у спричинених цією силою наших станах і в тому, чого ми зазнаємо (знов-таки, варто звернути увагу на принципову для Секста пасивність суб'єкта цих станів та всього ним «ззананого»).

3. Грецьке πάθος — це не просто «відчуття», а саме «ззанане» нами — те, що з нами «трапилося». Знов-таки, пасивність суб'єкта тут принципова.

4. Переклад грецького ἀζητήτος як «не можуть бути предметом дослідження» веде до філософської нісенітничі. Думка Секста набагато простіша: явище просто «не слід шукати», бо воно щоразу тут, і є саме таким, яким ми його сприйняли. Якщо вже ставити проблему «дослідження явища» (якої в цьому реченні Секст не ставить!), слід було б сказати не те, що явище «не може бути предметом дослідження» (а хто і чому це забороняє?), а те, що в явищі нам просто нема чого досліджувати (на відміну від досліджуваних того, що говорять про явища — отут якраз для Секста відкривається плідне поле для подальшого філософування).

Διὸ περὶ μὲν τοῦ φαίνεσθαι τοῖον ἢ τοῖον τὸ ὑποκείμενον οὐδεὶς ἴσως ἀμφισβητήσει, περὶ δὲ τοῦ εἰ τοιοῦτον ἔστιν ὁποῖον φαίνεται ζητεῖται. Τοῖς φαινόμενοις οὖν προσέχοντες κατὰ τὴν βιωτικὴν τήρησιν ἀδοξάστως βιοῦμεν, ἐπεὶ μὴ δυνάμεθα ἀνενέργητοι παντάλασιν εἶναι.

ЛЗ: Тому, певне, ніхто не сумніватиметься в тому, що предмет здається таким чи іншим, але досліджуватиме, чи є він саме таким, яким видається. Таким чином,

приймаючи /існування/ явищ /видимість, ми живемо, керуючись життєвим досвідом, не висловлюючи переконань, якщо вже ми не можемо бути цілковито бездіяльними.

ОП: Тому, певне, ніхто не сперечатиметься щодо того, що предмет являється таким чи іншим, але досліджуватиме, чи є він таким, яким являється. Таким чином, зосереджуючись на явленому, ми живемо, дотримуючись життя без гадок (або: «не гадаючи»), позаяк не можемо бути цілковито бездіяльними.

Коментар:

1. Грецьке ἀμφισβητέω означає саме «сперечити, сперечатися», а не «сумніватися». Підміна першого другим усуває потрібні Сексту філософські конотації, замінюючи їх на недоречні конотації, відсутні в оригіналі.

2. «Предмет (підмет) являється» — не те саме, що «предмет (підмет) здається». Оскільки тут йдеться про дещо зовнішнє нашим чуттям, актуальне саме перше значення: адже «здатися» може і щось, чого нема («йому здалося, що він побачив привид»), а «являється» — лише те, що справді є.

3. Знов-таки, ми не «приймаємо /існування/ явищ /видимість», а просто «зосереджуємося на явленому».

4. Домислювати в цю фразу Секста «життєвий досвід» означає приписувати йому відсутню в оригіналі тезу. Про щось схоже на «досвід» Сексту радше йдеться у наступному реченні, де він згадує про наше «навчання мистецтвам»; тут же розмова не про досвід, а про саме про βιωτικὴν τήρησις — «дотримання життя», як воно є. Найпростіший переклад і тут найкращий.

5. Прислівник ἀδοξάστως є одним з найскладніших термінів у Секста, бо це складність другого порядку, де складність першого порядку — як перекласти δόξα. Щодо останнього, δόξα в жодному разі не «переконання», а радше «гадка» (найближче німецьке поняття — Meinung, польське — opinia, іспанське — opinión, російське — мнение). Відповідно, ἀδοξάστως позначає ознаку дії, пов'язану із запереченням не переконання, а саме гадки, і то в двох планах: (1) ми «не гадаємо» про неочевидне, бо всі ці гадки марні й одна одної варті, та (2) ми «не гадаємо» про очевидне, бо про нього так само нема чого гадати, як його нема чого шукати (відповідно, ἀδοξάστως у Секста конотує водночас повну теоретичну невпевненість і повну практичну впевненість).

6. Грецьке ἐπεὶ («оскільки», «позаяк») тут немає жодного допустового значення («якщо вже»), бо «бути цілковито бездіяльними» не є для Секста ідеалом, від якого ми відмовляємося лише тому, що змушені. Він просто констатує: ми не можемо бути цілковито бездіяльними, але гадати нам непотрібно, а слід просто дотримуватися життя, як воно є. Саме цей смисл і треба зберегти в перекладі.

Ἐοικε δὲ αὕτη ἡ βιωτικὴ τήρησις τετραμερῆς εἶναι καὶ τὸ μὲν τι ἔχειν ἐν ὑψηλῇ φύσει, τὸ δὲ ἐν ἀνάγκῃ παθῶν, τὸ δὲ ἐν παραδόσει νόμων τε καὶ ἔθων, τὸ δὲ ἐν διδασκαλίᾳ τεχνῶν, ὑψηλῆς μὲν φυσικῆ καθ' ἣν φυσικῶς αἰσθητικοὶ καὶ νοητικοὶ ἐσμὲν, παθῶν δὲ ἀνάγκῃ καθ' ἣν λιμὸς μὲν ἐπὶ τροφῆν ἡμᾶς ὀδηγεῖ, δίψος δ' ἐπὶ πόμα, ἔθων δὲ καὶ νόμων παραδόσει καθ' ἣν τὸ μὲν εὐσεβεῖν παραλαμβάνομεν βιωτικῶς ὡς ἀγαθὸν τὸ δὲ ἀσεβεῖν ὡς φαῦλον, τεχνῶν δὲ διδασκαλίᾳ καθ' ἣν οὐκ ἀνενέργητοί ἐσμὲν ἐν αἷς παραλαμβάνομεν τέχνας. Ταῦτα δὲ πάντα φαμὲν ἀδοξάστως.

Ключовий для Секста фрагмент, який слід перекладати особливо уважно.

ЛЗ: Як видається, цей життєвий досвід розподіляється на чотири складники: перший — як поводитися під впливом природних бажань, другий — у вимушених станах, третій — відповідно до законів і звичаїв, четвертий — при навчанні мистецтвам: під впливом природних бажань, спонукувані якими ми відчуваємо і розуміємо згідно з /людською/ природою; у вимушених станах, унаслідок яких голод указує нам дорогу до їжі, а спрага до пиття; відповідно до законів і звичаїв, керуючись якими в житті, благочестя ми приймаємо за добро, а безчестя за зло; при навчанні мистецтвам ми не виявляємо бездіяльності у тих мистецтвах, які обираємо. Про це все ми говоримо, не висловлюючи переконань.

ОП: Схоже, що, це дотримання життя є четверояким: що <нам доводиться> мати, коли <нами> керує природа, у неминуче зазаному, у переданих законах і звичаях, у навчанні мистецтвам; коли <нами> керує природа, як відповідно до природи ми відчуваємо і розуміємо; у неминуче зазаному, як голод веде нас до їжі, а спрага до пиття; у переданих законах і звичаях, як ми благочестя у житті приймаємо за добро, а нечестя за зло; у навчанні мистецтвам, як ми не є бездіяльними у тих мистецтвах, які отримуємо. Про це все ми говоримо без гадок (або: «не гадаючи»).

Коментар:

1. Грецьке *ἔοικε* (від *ἔοικα* — «бути схожим»), черговий раз, слід перекладати якнайбуквальніше, не обтяжуючи цей зворот концептуальними для Секста конотаціями явища («здається», «видається»).

2. «Чотири складники» — невдалий переклад, бо з нього випливає, що «досвід» як ціле ніби складається з чотирьох частин (?). Уникаючи і тут зайвих конотацій, варто пристати на найпростіший переклад: це дотримання життя (*βιωτικὴ τήρησις*) є четверояким.

3. Вираз *ὕφηγῆσαι φύσεως* («природні наставляння», «природний провід», «природне скерування») в жодному разі неможливо перетворювати на «природні бажання» (бо з нього одразу випливає, що Секст поділяє бажання на «природні» та «неприродні» — що не має до думок Секста жодного *σπῆσευγε*). Насправді Сексту йдеться не про те, що ми чогось «природно бажаємо», а про те, що природа нас скеровує — і не лише на рівні бажань, а й на рівні спонтанного («природного») розуміння.

4. У перекладі виразу *τὸ δὲ ἐν παραδόσει νόμων τε καὶ ἐθῶν* пропущено ключову характеристику: це не просто «закони та звичаї», а *передані* нам закони та звичаї. Для Секста принципово важливо, що ми крім скерування природою керуємося також тим, що успадкували від наших предків.

5. Вставивши у дужках «людської» у вираз «відчуваємо і розуміємо згідно з \ людською\ природою», перекладачка не прояснила думку Секста, а перенесла її з пізньої античності у ... ранньомодерну добу — адже саме там виникає інтерес до природи як самодостатнього об'єкта пізнання і питання про те, «чим є людина», ставиться саме в категоріях особливої «людської природи». Секст не хоче сказати нічого подібного: йому йдеться не про особливу «людську природу», а просто про природу, частиною якої ми, люди, є як природні істоти.

6. Дієслово *ὀδηγέω* («бути провідником», «вести») хоч і пов'язане з іменником *ὁδός* («дорога, шлях»), але все ж таки означає саме «вести шляхом», а не просто «вказувати дорогу» (останнє може робити і придорожній вказівник, а перше — лише провідник).

7. Грецьке *φάλλον* — все ж таки радше не «безчестя», а «нечестя»; саме друге слово є найточнішим антонімом «благочестя» (*ἀγαθὸν*). Наприклад, людину можна «збездестити», тобто ввести її у стан «безчестя» проти її волі; натомість «нечестивцем» вона може стати лише з власної волі.

8. Зворот «не виявляємо бездіяльності» невдалий з тих же причин, що й раніше прокоментований зворот «виявити необачності».

9. Мистецтва (тобто, вправності, майстерності) ми не «обираємо», а «отримуємо» (*παραλαμβάνω* — «отримувати у спадок», «брати на себе», «брати собі», «переймати»). Будь-яка конотація нашого «вільного вибору» тут недоречна і неприпустима.

Подальші фрагменти тексту пробного перекладу, винесеного на семінар, аналізувати немає потреби, бо загальна картина вже є достатньо зрозумілою з наведених прикладів.

Отож, дуже добре, що в Україні невдовзі може з'явитися переклад одного з ключових філософських текстів античності, але обговорюваний переклад, безумовно, слід переглянути, почавши з його базових настанов: що

саме в тексті оригіналу є філософськи значущим, що слід відтворити у перекладі максимально дослівно і яких слів сучасної української мови при цьому слід уникати як таких, що вводять до тексту відсутні в оригіналі філософсько-світоглядні конотації. Без відчуття всього цього (звичайно, не лише в рамках прокоментованих тут прикладів), вочевидь немає сенсу просуватися з перекладом далі.

Світлана Гриценко: Важливим етапом перекладу філософського тексту є початковий, на якому окреслюються головні ідеї автора твору та їх пізніші інтерпретації, розробляється/аналізується «метамова» його дослідження, узгоджується основний термінологічний апарат відповідної філософської течії та «механізми його інтерпретації» перекладачем-філологом. Співпраця філософів та філолога-перекладача сприяє коректності передання та інтерпретації оригінального тексту. Прикладом може слугувати іменник ἐποχή, який дослівно перекладається як «зупинка», «затримка», у філософській термінології трактується як «утримання від суджень», а мотивувальне дієслово ἐπέχω («мати», «тримати», «стримувати», «утримуватися», «зупинятися») відповідно перекладено «утримуватися від суджень».

Погоджуємося з перекладачем щодо доцільності вибору лексеми «підвалини» на позначення д-гр. поняття ὑποτύπσις, що дослівно означає «начерк», «опис в загальних рисах», у мн. «загальні положення», оскільки вона найточніше передає внутрішню мотивацію деривата і враховує семантику наявного префікса ὑπο- «під-».

В українській мові лексема *являється* вживається як синонім до *з'являтися* (СУМ, т. 11, с. 621). Виникають деякі застереження: чи саме в цьому контексті використовує Секст Емпірик слово з коренем φα(ι)v- у кн. 1. «Про найголовніші розбіжності філософії»: «ми засвідчуємо про кожну річ згідно з тим, якою вона нам нині *являється*»?

У роботі над українським перекладом оригінального філософського тексту іноді перекладач стає «заручником» уже здійсненого російськомовного перекладу, що шкодить кінцевому результату. Зауважимо, що це не стосується доробку проф. Звонської, яка прагнула відтворити українськомовну версію Піронових підвалин Секста Емпірика. Прикладом філігранного добору українськомовних еквівалентів слугує д-гр. дієслово ταραττω, що позначало «змішувати», «хвилювати», «тривожити», «потрясати», від якого утворений абстрактний іменник ταραχή «хвилювання», «збурення», «замішання», «сум'яття» та дериват-іменник ἀταραξία (префікс ἀ- «не»), який в українськомовній версії коректно перекладений як *незбуреність* замість традиційного *незворушність* (що є калькою рос. *невозмутимость*), яке семантично не є тотожним давньогрецькій лексемі й позначає «непорушність, нерухомість, непохитність» (НТС, т. 2, с. 339).

Зауважимо, що часто при точному відтворенні д-гр. композитів українською мовою перекладач змушений послуговуватися описовими конструкціями чи словосполученнями, наприклад: дієслово φυσιολογέω, утворене

поєднанням φύσις «природа» та λόγος «міркування», «вивчення», неможливо перекласти одним словом, тому запропонований коректний, на наш погляд, варіант: «(скептик) *вивчає природу*»; або інший приклад — прислівник ἀδοξάστως, утворений поєднанням заперечного префікса ἀ- та іменника δόξα «гадка», «(загальноприйнята) думка», однослівно перекласти складно, тому мотивовано запропоновано контекстуальні переклади *без гадок, не гадаючи, не складаючи гадок*.

Вважаємо за доцільне заміну описової/розширеної конструкції перекладу оригіналу однослівним українським семантичним еквівалентом, зокрема: «Якщо ж хтось вимагатиме, щоб ми, відставивши пошук мудреця, просто повірили найрозумнішому з усіх живих, то передовсім вони *сперечатимуться*, хто ж є розумнішим за інших...», хоча оригінальне διαφωνήσουσιν позначає «у них буде різноголосиця».

Філігранність перекладача аналізованої праці відзначається в уважному прочитанні та едиції внутрішньої форми давньогрецької лексеми, зокрема іменник μεταβολή для відтворення внутрішньої форми з урахуванням значення префікса μετα- *пере-* перекладено «переміна», а не «зміна»: «Деякі кажуть, що не існує і так званої фізичної *переміни*...» або «міркування про *переміну* потрапить у безвихідь».

Однак часто контекст оригінального твору змушує перекладача вносити корективи, навіть попри відому внутрішню семантику слова, зокрема д-гр. дієслово προκρίνω, утворене за допомоги префікса προ- «попереду» та дієслова κρίνω «судити» («судити — розглядати якусь справу, складати думку про щось, оцінювати щось, робити висновок, виносити рішення» (НТС, т. 3, с. 473)), перекладається описово *наперед вирішувати* чи *надавати перевагу*; його контекстуально неможливо відтворити з коренем «суд-», тому запропоновано вдалий, на наш погляд, варіант *надавати перевагу*. Інший приклад: д-гр. іменник πίστωσις, який перекладається переважно як «віра», «довіра», в аналізованому перекладі подано як «доказ», «підтвердження», що виправдано контекстуально: «Отож, визнає він істинним доведення, яке приймається для *підтвердження* критерію, чи розсудивши про нього, чи не розсудивши?» Прикметник ἀδιάφορος «нерозрізняваний», «який не має різниці» залежно від контексту перекладається також як «обопільний», «невизначений», «байдужий», оскільки переклад «нерозрізняваний» часто потребує роз'яснення *стосовно чого*, напр.: *щодо добра і зла*. Це примушує перекладача залучати до українськомовного тексту багато зайвих слів, що віддаляє читача від оригінального тексту Секста Емпірика. Д-гр. іменник ἐνάρχεια, утворений від прикметника ἀρχός «блискучий», «сяючий», «ясний», «видимий», «очевидний», залежно від контексту перекладається як *видимість, очевидність, чіткість, наочність*: «*Видимість*, гадається, уводить їх існування, а міркування, гадається, її спростовує».

Підтримуємо проф. Звонську щодо запропонованого українського контекстуального еквівалента д-гр. прикметника μοῦθηρός «слабкий» (який

дослівно перекладається як «поганій», «негожий», «зіпсований», «порочний»): «Енесідем передає про вісім тропів, згідно з якими він вважає, що кожне догматичне вчення про причини є *слабким на докази*», оскільки іменник *вчення* оригінальним значенням поданого прикметника не можна було окреслити, а одне із значень полісемантичної лексеми *слабкий* («незначний силою, ступенем вияву» (СУМ, т. 9, с. 178)) влучно передає зміст оригіналу.

Іноді при перекладі філософського тексту українською мовою порушується частиномовна приналежність оригіналу, наприклад: д-гр. прикметник ἀμήχανος, утворений поєднанням префікса ἀ- «не» та іменника μηχανή «знаряддя», «можливість», «пристрій», «засіб», українською мовою перекладається як «безсилий», «нездатний», «нездоланний», «неможливий», а в перекладі Піронових підвалин замінений прислівником: «Отож, хтось скаже, що *неможливо* сказати, чи всі враження є істинні, чи одні — істинні, інші — хибні, чи всі — хибні...».

Важливо підкреслити, що проф. Звонська послідовно прагнула замінити латинізовані традиційні терміни питомими еквівалентами, зокрема д-гр. іменник ἀποτέλεσμα номінує поняття «завершення» (від τέλος «кінець», «завершення»), «результат», «наслідок». Щоб уникнути латинізма *результат*, у перекладі вжито лексему *наслідок*, що мотивовано дихотомією *причина / наслідок*: «...причиною може бути те, завдяки дії чого виникає *наслідок*...»

Учасники семінару

Кебуладзе, Вахтанг (модератор) — доктор філософських наук, професор кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Гриценко, Світлана — доктор філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики Інституту філології КНУ ім. Тараса Шевченка.

Звонська, Леся — доктор філологічних наук, професор кафедри загального мовознавства, класичної філології та неоелліністики Інституту філології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка.

Панич, Олексій — доктор філософських наук, кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник НВО «Дух і літера».
